

Gadūnavas

Kristijonas BUDREIKA

Lankydamasis Žemaitijoje ne kartą stabteli iš nuostabos, net netikėdamas savo akimis, ką maitai. Viena iš tokių vietovių – Gadūnavas. Tai nedidelė Telšių rajono savivaldybės gyvenvietė, to paties pavadinimo seniūnijos centras, nuo Telšių į šiaurę nutolęs apie 9 km ir apie 2 km – į šiaurės rytus nuo kelio Telšiai–Seda. Nuo čia iki Plinkšių – 9, iki Nevarėnų – 6, iki Buožėnų, Kalnėnų, Patausalės – 5 kilometrai. Gyvenvietė savo istoriją skaičiuoja nuo 1253 metų. Vietovės čia kalvotos, žemės ne itin derlingos, daugiausia smėlingos. Ap linkui dunkso Sarakų, Pamarkojos, Žalgirio girios, Per Gadūnavą teka Šerkšnės baseino upelis Subedis. Šiomis apylinkėmis vinguriuoja ir į Plinkšių ežerą įtekantis Markijos upelis.

Pirmiausia, kas šioje vietovėje labiausiai patraukia dėmesį ir priverčia stebėtis – tai čia, gana atokioje vietoje, vos ne dangų siekiantis architektūros šedevras – jau daugiau negu 100 metų šį kaimą puošianti 1901 m. iškilusi didžiulė raudonų plytų, neogotikinė, vienabokštė Gadūnavo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. Ji stačiakampio plano, su aukštu fasado bokštu. Vidus skliautuotas, 3 navų. Bažnyčioje – 3 puikūs ažuoliniai altoriai, talentingų medžio meistrų padaryta sakykla ir klausyklos. Šventoriaus tvora mūrinė, ažūrinė, su arkiniais vartais. Stebina ir tai, kad ši vietovė krašto istorijoje savo praeitimi, reikšme nėra kažkuo tai ypatinga, o štai bažnyčia – kaip didžiuliame mieste.

Apie Gadūnavo istoriją šių dienų literatūroje duomenų pateikiama kad ir nedaug, bet iš jų šio kaimo istoriją sulipdyti įmanoma. Sužinome, kad Gadūnavo kaimui pradžią davė anksčiau čia buvęs, nuo 1638 m. iki XIX a. pabaigos rašytiniuose šaltiniuose minimas Degenių kaimas, kuriame 1765 m. buvo pastatyta Degenių koplyčia. Parapija pradėta formuoti po to, kai čia apsigyveno iš Livonijos atsikėlę didikai Jurgis ir Eleonora Gadonai. Jie 1783 m. čia pastatė medinę bažnyčią (kai kuriuose rašytiniuose šaltiniuose ji koplyčia vadinama). Apie

Gadūnavo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. Danutės Mukienės nuotrauka

ją ėmė formuoti gyvenvietė. 1817 m. buvo įsteigta Gadūnavo parapija. Nuo 1841 m. rašytiniuose šaltiniuose Gadūnavas kartais jau vadinamas miesteliu. 1901 m. pastatyta nauja neogotikinė Gadūnavo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, kuri šią vietovę puošia, tikinčiuosius buria iki šiol. 1909 m. kaime pradėjo veikti pradžios mokykla, 1949 m. – biblioteka, 1960 m. – medicinos punktas.

Gadūnavas paskutiniaisiais dešimtmečiais vis labiau traukiasi. Nuo 1886-ųjų iki XX a. 6 dešimtmečio jis kasmet vis augo, o vėliau gyventojų skaičius ėmė ženkliai mažėti. Tai liudija šie skaičiai: 1886 m. Gadūnave buvo 91 nuolatinis gyventojas, 1902 m. – 111, 1923 m. – 184, 1959 m. – 163, 1970 m. – 177, 1979 m. – 115, 1985 m. – 155, 1989 m. – 130, 2001 m. – 122, 2011 m. – 98, o 2021 m. – vos 88.

Nuo 1995 m. šis kaimas – Telšių rajono savivaldybės Gadūnavo seniūnijos centras. XVIII a., 1863–1919 m. ši gyvenvietė buvo Gadūnavo valsčiaus centras, nuo 1923 m. priklausė Telšių apskrities Telšių valsčiui, 1950–1995 m. buvo Telšių rajono Gadūnavo apylinkės centras.

(Nukelta į 20 p.)

Gadūnavo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios geležinis kryžius. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

B. Kviklys rašo, kad „*Baudžiamos laikais Gadūnavo apylinkėse buvo daug dvarų, kurių savininkai labai spaudė valstiečius. Panaikinus baudžiamą, dvarai sunyko. Garsioji Gadūnavo smuklė sudegė bestatant bažnyčią. Po 1863 m. sukilimo Gadūnavo apylinkėse įkurdinta apie 200 rusų kolonistų. Vysk. M. Valančiaus laikais Gadūnave buvo mokykla, kurią 1853 m. lankė 22 mokiniai. Po 1863 m. sukilimo ji buvo uždaryta, vėliau įsteigta rusiška. Gadūnavas neišaugo. [...]*“ Pasakojama, kad seniau Gadūnavo dvare, kuris buvo kiek į šiaurę nuo kaimo, dvarponiai nusižengusius baudžiauninkus pririšdavo prie ten augusios didelės pušies ir nuplakdavo.

Pasak B. Kvyklio, „*Spaudos draudimo laikotarpiu, ypač 1889–1891 m., Gadūnavo apylinkes lietuviškomis knygomis aprūpindavo vietos knygnešiai. Iš Tilžės knygas gabendavo Viktoras Norkus, iš jo perimdavo Jonas Čaplinskas (vėliau Gadūnavo vargonininkas) ir slėpdavo duobėje po bažnyčios didžiuoju altoriumi. Buvo ir daugiau platintojų. Jie buvo tardomi ir baudžiami*“ [...]

Tarp žymiausių Žemaitijos knygnešių minimas

ir iš Gadūnavo kilęs Domininkas Rubinas. Jis gimė 1856 m. rugsėjo 18 d. Telšių apskr. Gadūnavo valsčiuje. Draudžiamą literatūrą iš Prūsijos pradėjo gabenti 1883 metais. Ne kartą už nelegalią veiklą buvo suimtas, teisiamas, kalinamas. Mirė 1940 m. lapkričio mėnesį Telšių apskrityje.

Nepriklausomybės metais Gadūnavas buvo tylus, ramus kampelis. Atvykstančiųjų dėmesį, kaip ir šiandien, patraukdavo tik puošni mūrinė bažnyčia. Gyvenvietėje veikė pradžios mokykla, kooperatyvo krautuvė, pora privačių parduotuvių, vėjinis malūnas, grietinės nugriebimo punktas, kelios amatų dirbtuvės. 1923 m. Gadūnave buvo 23 sodybos ir 184 gyventojai. [...]“ Na o sovietmečiu Gadūnavas buvo ir to paties pavadinimo kolūkio centrinė gyvenvietė. Čia veikė aštuonmetė mokykla, kultūros namai, pašto agentūra, felčerių-akušerių punktas.

Vienas naujausių šios vietovės istorijos faktų yra susijęs su Gadūnavo herbu – jis patvirtintas 2014 m.

Norint išsamiau sužinoti apie Gadūnavo katalikų bažnyčios istoriją, pravartu atsiversti Vincento Juzumo (1819–1901) 1899 m. parengtą „Žemaičių vyskupijos aprašymą“, kuris iš lenkų į lietuvių kalbą buvo išverstas ir lietuvių kalba išleistas 2013 m. Varniuose veikiančio Žemaičių vyskupijos muziejaus iniciatyva. Žinios apie XIX a. pabaigoje buvusią Gadūnavo gyvenvietę ir bažnyčią čia pateikiamos p. 249–250:

„*Gadūnavas – tai visai mažas miestelis Telšių pavietaje. Jį sudaro tik klebonija, altarija, špitolė, arba kitaip bažnyčios patarnautojų namas, užėigis namai ir keletas trobelių ant smėlio kopos prie Upis vadinamo upelio. Jos pradžia tapo šių žemių šeimininko Jurgio Gadono pastatyta bažnyčia. Savininko dvaras stovi beveik už varsto nuo čia.*

Gadūnavo žemės prieš tai buvo vadinamos Degenie arba Soroki. Jos buvo Radzevičių nuosavybė ir buvo nepalyginti didesnės nei šiandien, nes [dabartiniai] valstybiniai ir išdo Sarakai priklausė bendroms valdoms. Giminei pasidalijus žemes, valdos gerokai sumažėjo. Pasikeitus savininkui, naują pavadinimą gavo ir žemės. Paskutinei Degenių savininkei Eleonorai Radzevičiūtei (Rodziewiczówna) ištekėjus už Jurgio Gadono, žemės pradėtos nuo jo pavardės vadinti Gadūnavu. Tai buvo apie 1780 metus. Iš Jurgio paveldėtojo Justino Gadono Gadūnavą apie 1817 m. nusipirko p. Tadas Novickis. Šiandien jau daugelį metų šios žemės lieka p. Novicko rankose.

BAŽNYČIA

Medinė Gadūnavo bažnyčia, kelis kartus paremontuota, nuo jos įsteigimo išlieka ta pati. Ją 1783 metais įsteigė Telšių pavieto vėliavininkas Jurgis Gadonas kartu su savo žmona Eleonora Radzevičiūte. Jis taip pat įsteigė altariją, suteikdamas jai fundacinę 1 626 rublių sumą. Ar dovanavo jai žemės fundaciją? Apie tai nelikę jokių pėdsakų. Tada vyskupas kunigaikštis Steponas Giedraitis pripažino šią bažnyčią Sedos bažnyčios filija ir paskyrė nuolatiniam rezidavimui kunigą. Iš Justino Gadono, minėto Jurgio paveldėtojo, Gadūnavą nupirkęs Tadas Novickis, stengdamasis įsteigti Gadūnave parapiją dovanavo šiai bažnyčiai trijų valakų žemės fundaciją. Tuomet p. Novicko prašomas vyskupas kunigaikštis Juozapas Giedraitis 1815 m. paskyrė delegatus ir iš Sedos, Telšių ir Alsėdžių parapijų gabalėlių įsteigė Gadūnavo parapiją. Klebonu paskyrė vietos filijalistą kun. Joną Žakevičių (Żakiewicz).

Degeniuose tebešėimininkaujant Radzevičiams, nuo 1765 metų būta kažkokios bažnytėlės ar koplyčios, tačiau ne toje vietoje, kur šiandien. Pasak vieno, ji stovėjusi kažkur toliau už dvaro, o pasak kitų – į pietvakarius link Sarakų ir nurodo pušelėmis apaugusią vietą.

Bažnyčia Jėzaus Širdies titulo.

Jėzaus Širdies broliją su ketvirčių šventėmis leido Apaštališkasis Sostas, įvesta ji į šią bažnyčią 1786 m.

Nauja labai patogi klebonija pastatyta 1865 m. klebono Bonifacijaus Vismanto (Wismont). Altariją 1825 m. fundavo Telšių žemės teismo teisėjas Jonas Kobeckis, paskirdamas jai 1 500 rublių sumą. Vieną margą ir šimtą rykščių žemės altarijos pastatams ir daržams dovanavo Gadūnavo savininkas p. Novickis.

Senesnė altarijos fundacinė 1 620 rublių suma sujungta su klebonijos fundacija.

Parapija menka, neturtinga, beveik visur vargana smėlinga žemė, ją sudaro keletas dvarelių ir virš dvidešimt kaimų. Religiniu atžvilgiu ji neišsiskiria, nors skaitančių knygų yra nemažai.

Vandens čia daug, yra keletas ežerų – Godunas, Morkia, Tausalas, Balczulis, Šiliškės. Pagrindinės upės: Markie, Nieivora ir Upie.

Iš senovės šioje parapijoje likusi tik viena pilė, t. y. pilaitė, vadinama Bužinė, prie Buožėnų kaimo. Visa ši parapija pagonybės laikais buvo apimta ne-

Gadūnavo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios fragmentas. Danutės Mukienės nuotrauka

praeinamais miškais, ypač šiaurinė jos dalis.“

V. Juzumui rašant apie Gadūnavą, 1901 m. pastatytos naujosios bažnyčios dar nebuvo. Žinių apie ją knygoje „Lietuvos bažnyčios“ (Chicago, Illinois, 1980, p. 117) pateikia Bronius Kvyklys, nurodydamas, kad „Naujos bažnyčios statyba pradėta rūpintis XIX a. gale. Kun. Vismontas, išbuvęs čia klebonu 30 metų, užrašė 7 000 rublių. Statybą įvykdė kun. Baltramėjus Baltrėnas. Statybos darbai baigti 1901 m. Petrapilyje leidžiamas „Lietuvių laikraštis“ (1904 m. Nr. 5) ta proga rašė: „Tą visą medžiagą sutraukė ir tas plytas sudėjo ne valia pono-didžiūno, bet noras ir pasišventimas daugelio tūkstančių prasčiokėlių-vargdienių, kurie tą darbą atliko patys, niekieno nevaromi ir nemygiami“.

Parapija priklauso Telšių dekanatui.

Bažnyčios pastatas didžiulis, neogotikinio stiliaus, mūrinis. Apie 32 m ilgio, 19 m pločio. 24 m aukščio. Fasade dominuoja bokštas su kvadratinio pagrindu ir aštuoniakampe viršūne. Viduje 3 ažuoliniai altoriai, puikiai išdrožta sakykla, klausykla. Įdomios Kryžiaus kelių stotys, yra seni vargonai, 2 pažymėtini paveikslai – šv. Barboros (XVIII a., aliejus, drobė ir Vyskupo su atversta knyga (XIX a. I pusė), XIX a. I pusės neobarokinė monstrancija ir kt.“

B. Kvyklio spaudai parengtoje jau minėtoje knygoje „Mūsų Lietuva“ rašoma, kad iš pradžių Gadonai tuometiniame Degenių kaime koplyčią (bažnyčią) pastatė todėl, kad Sedos parapija (jos bažnyčia), kuriai Degenių kaimo žmonės tada pri-

(Nukelta i 22 p.)

klausė, buvo toli, tad ten vaikščioti melstis jiems nebuvo patogu. Šiai koplyčiai Gadonai užrašė valaką žemės. Iš pradžių savo kunigo Degenių gyventojai neturėjo. Juos aptarnaudavo iš Sedos retkarčiais atvykstantis kunigas. Pasak B. Kvyklio, po penkerių metų „į Gadūnavą buvo paskirtas vienas Sedos vikary, o koplyčiai buvo suteiktos Sedos filijos teisės. Ta pačia proga vietovė buvo pavadinta Gadūnavu (gavo bažnyčios fundatorių vardą). [...]

1842 m. prie Gadūnavo parapijos gyveno 2 kunigai: klebonu tada buvo kun. Jurgis Dygevičius. Parapijai priklausė 3 valakai ir 2 margai žemės, 1620 rb. pinigais, 2 252 parapijiečiai. Vysk. M. Valančius apie parapiją yra pažymėjęs: „Gan giera klebonije, dirwas gieraj ikrietus, jawaj užder, parak. Dosni“.

Toliau B. Kviklys nurodo, kad kun. Vismontui mirus, čia per 11 metų pasikeitė 5 klebonai. 1900 m. klebonu buvo paskirtas kun. Baltramėjus Baltrėnas, pasiryžęs pastatyti naują bažnyčią. [...]

Parapija priklausė Telsių dekanatui, 1939 m. apjungė 2 144 katalikus. Bažnyčia paskirta Švč. Jėzaus Širdies globai.“

Pasak architektūros specialistų, Gadūnavo bažnyčia „papildė tuomet Lietuvoje sparčiai plitusių plytinių neogotikinių šventovių kolekciją. Nors vienkokių pastatų iš šio laikotarpio šalyje turime pakankamai nemažai, tačiau tyrinėtojai ją išskiria kaip neįprastą tiek savo planu, tiek ir bokšto pavidalu; retas bažnyčių architektūroje ir dviejų spalvų plytų panaudojimas. Sudėtingos kompozicijos, daugiatarpsnis bokštas susideda iš kelių skirtingos konfigūracijos dalių, stačiakampiam tūriui sistemingai peraugant į aštuonkampį viršuje. Nors toks sprendimas nėra vienintelis Lietuvoje, tačiau šventovę išskiria viršutinis tarpsnis – siauresnis ir visai kitokių formų, negu jį laikanti dalis. Jis tarsi imituoja pilies kuorą – toks sprendimas kiek artimesnis romantizmo laikotarpio architektūrai.

Didžiojo portalo formos atsikartoja šoniniuose, kiek mažesniuose – šie iš šonų viršuje užbaigiami nedideliais pinakliais, į kuriuos panašūs panaudoti ir frontonuose, bokšte bei kontraforsų viršuje. Bažnyčioje nėra tikro transepto: stačiakampį planą pastarojo vietose papildė tik nedideli rizalitai, išsikišantys iš šoninių fasadų, viršuje užbaigiami kukliais frontonais. Trys bažnyčios navos atskirtos aštuonkampiais pilioriais, remiančiais nerviūromis išraižytus kryžminius

„Rūpintojėlis“ Gadūnavo kapinėse. Bernardo Aleknavičiaus nuotrauka

skliautus. Kone visa bažnyčios įranga pritaikyta prie architektūrinės visumos: neogotikiniai altoriai, sakykla, klausyklos ir net smulkios detalės. Prie bažnyčios architektūros bei graškčių formų pritaikyti ir pagrindiniai vartai.“ (Architektūra Lietuvoje: <https://architekturalietuvoje.lt/lankytinos-vietos/gadunavo-svc-jezaus-sirdies-baznycia/>).

Nei enciklopedijose, nei kituose gražiosios Gadūnavo bažnyčios aprašymuose nerandame duomenų apie jo projekto autorių – nėra paminėtas nei jo vardas, nei pavardė.

NAUDOTA LITERATŪRA:

1. Vincentas Juzumas, „Gadūnavas“, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, Varniai: Žemaičių vyskupijos muziejus, 2013, p. 249–250.
2. Bronius Kviklys, „Gadūnavas“, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, Illinois, 1980, p. 117.
3. Bronius Kviklys, „Gadūnavas“, *Mūsų Lietuva*, t. 4, Bostonas, 1968, p. 46–47.
4. „Gadūnavas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 6, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 317.